

Ядро цієї категорії становлять слова, що мають такі ознаки: семантичну елементарність, нерозкладність, внаслідок чого можуть виконувати у висловлюваннях описові функції. Таку властивість мають прикметники також і прислівник. За Н. Арутюновою на периферії знаходяться слова, які мають складнішу семантичну структуру та які можуть залежно від контексту виконувати або описову функцію, або поєднувати її з репрезентацією денотата. Прикметник є тією частиною мови, у якій репрезентована одна з основних буттєвих категорій – ознака. Як не процесуальна, вона послідовно відображена і в особливостях його семантики, і в морфологічній формі, і в синтаксичній ролі [2, с.147].

Прикметники мають особливий статус серед семіологічних підкласів слів: структурно і змістовно вони наближуються предметних слів, але за функцією та ступенем абстракції свого значення вони належать до ознакових слів. У класичному традиційному мовознавстві всі прикметники здавна поділені за характером їхньої семантики на два великі розряди – якісні та відносні. Відмінності в характеристиках цих розрядів прикметників визначають і специфіку їх семантичної структури. Під час характеристики якісних прикметників учені вказують на наявність у їхній семантиці не тільки когнітивного компонента, але й модальних ознак (суб'єктивної та прагматичної оцінки). Відносні прикметники відрізняються від якісних як за ступенем узагальнення ознакового значення, так і за ступенем семантичної та словотвірної валентності, семантичною залежністю від мотивуючих їх слів.

Позначаючи ознаки предметів, прикметники істотно відрізняються від дієслів, які також виражають ознаки предметів. На відміну від дієслів, що передають динамічні, процесуальні ознаки предметів у конкретних часових характеристиках, прикметники виражають статичні, постійні для певного стану предмета ознаки, напр.: *синє небо* — *зсиніє (синіло, синітиме) небо*.

В основі семантики переважної більшості прикметників сучасної української мови лежить поняття ознаки, яка виводиться або з відношень до предмета (зокрема й відношень порядкових), або з відношень до дії, або (рідше) з відношень до обставини. Більшість прикметників утворилася від іменників і дієслів і містить у своїй семантиці елементи значень, що їх виражали основи відповідних слів. В. Виноградов зауважує, що якісність, яку виражають прикметники, полягає «у формах відношень між особами, предметами, абстрактними поняттями. Її можна вивести з відношень до предмета або дії» [3, с. 183].

Отже, філософське осмислення категорії ознаки дає підстави стверджувати про її важливу роль у процесі відображення та сприйняття людиною дійсності. Виділення категорії ознаки (якості, властивості, відношення) у процесі пізнавальної діяльності людини корелює з об'єктивними закономірностями світу. Репрезентована в мовних засобах ця категорія як відображення чуттєвого і логічного (раціонального) пізнання конструктивів ґрунтується на розподілі предметного світу на речі та його статичні і динамічні ознаки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Сочинения в четырех томах / Аристотель. – М.: Изд-во „Мысль”, 1978. – Т.2. – 685с.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1982. – 410 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове: учеб. пособие / В. В. Виноградов. – М.: Высш. школа, 1972. – 784 с.
4. Вольф Е.М. Грамматика и семантика прилагательного / Е. М. Вольф. – М.: Наука, 1978. – 200с.
5. Гегель Г.В.Ф. Наука логики / [отв. ред. М. М. Розенталя]; у 3 т. / Г. Ф.Гегель. 1-3. Т.1 – М.: Мысль, 1970. - 501с. – Т.2: Учение о сущности. – 1970. – 243 с.
6. Есперсен О. Философия грамматики: [Пер. с англ.] и общ. ред. и предисловие Б. А. Ильиша. – Изд. 3-е, стереотипное / О.Есперсен. – М.: Ком книга, 2006. – 408 с.
7. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л.: Наука, 1972. – 216 с.
8. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке / Г.В. Колшанский. - М.: Наука, 1975 – 182 с.
9. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н.И. Кондаков. – М.: Изд-во „Наука”, – 1975. – 417с.
10. Кубрякова Е. С. Части речи с ономазиологической точки зрения / Е.С.Кубрякова. – М.: Наука, 1978. – 421с.
11. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С.Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
12. Лаенко Л. В. Категория признака в научном пространстве современного гуманитарного знания / Л. В. Лаенко // Весник ВГУ, Серия лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2002. – № 2. – С. 26 – 32.
13. Леонтьев А. А. Язык речь речевая деятельность / А.А. Леонтьев. – М.: Ком Книга. - 2007. – 216 с.
14. Никитин М. В. Основы лингвистической теории слова / М. В. Никитин. – М.: Высшая школа, 1988. – 271с.
15. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике /А. А. Потебня. Т. I – II. – М.: Учпедгиз, 1958. – 536с.
16. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля / О. О.Селіванова. – К., 2006. – 716 с.
17. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. Полтава: Довкілля / О. О.Селіванова. – К., 2008. – 712 с.
18. Сучасна українська літературна мова: / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наук. думка, 1989. – 583 с.
19. Уфимцева А. А. Лексическое значение: Принцип семіологічного описання лексики / А. А. Уфимцева. – М.: 1986. – 218 с.
20. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова] – М.: Изд-во полит лит-ры. – 1980. – 444 с.

Logical and philosophical status of sign category is ascertained; the relation of this category to category of essence and their expressing on the level of part of speech distribution is revealed in the article.

Key words: Logical and philosophical status, category of sign, category of essence, an adjective, sign words.

С. В. Скомаровська

ЕКСПЛІКАЦІЯ БАЖАЛЬНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В БЕЗОСОБОВИХ РЕЧЕННЯХ

У статті проаналізовано реалізацію бажальної модальності семантикою одноособових дієслів у безособових (одноособових) реченнях, з'ясовано відмінності вживання таких дієслів у ролі головного члена та допоміжного семантико-граматичного компонента складеного головного члена односкладного речення.

Ключові слова: безособове (одноособове) речення, одноособові модальні дієслова бажальної семантики, головний член односкладного речення, складений головний член односкладного речення, бажальна модальність.

Безособові (одноособові) речення є одним із засобів експлікації бажальності як внутрішньосинтаксичної модальності. В українському мовознавстві безособове речення визначають, як „односкладне речення з предикативним центром, вираженим єдиним головним членом, лексико-семантична і формальна специфіка якого виключає наявність підмета як виразника суб'єкта дії чи стану” [6, с. 44].

У цих односкладних реченнях чітко простежується взаємозалежність таких мовних категорій, як бажальна модальність і особовість. У цьому сенсі безособовість постає як загальне синтаксичне значення, зокрема як семантика структурної схеми односкладних речень, що позначають дію або стан, незалежні від їхнього творця чи носія. Це зумовлено тим, що обов'язковим компонентом структурної схеми безособових конструкцій є безособове (одноособове) дієслово або дієслово-зв'язка у формі 3-ї особи однини дійсного способу теперішнього: – *Не скажу. – Через що? – Не хочеться* (В.Винниченко, 126) чи майбутнього часу або середнього роду однини минулого часу *Бо відхотілося* (Леся Українка, 194), а також умовного способу: *Хотілося б спокою* (М.Коцюбинський, 84).

Одноособові дієслова, що виражають головний член у безособовому реченні, семантично інтерпретують категорійне значення оптаивності, указуючи на стан бажальності, напр.: – *Ох, і хочеться ж мені в танк знову сісти! – вигукнув Орленко* (В.Собко, 321). Він з'являється, триває та закінчується, не зазнаючи контролю з боку особи, що є місцем його локалізації: *Бо мені так хотілося, бо мені сподобалося виказати вас на конференції з румунської* (І. Вільде, 217); *Кому нашої землі схочеться, той під нею скорчиться* (Укр. присл., 408).

У безособових реченнях бажальну модальність експлікують одноособові модальні дієслова **хотітися, бажатися, вздуматися, жадатися, ждатися**, які формально співвідносні із зворотними дієсловами, напр.: *Труси, коли хочеться, – байдуже сказала жінка...* (В.Шевчук, 78); *Хоч і в стороні, та дуже жадалося мені побачити своїх перших господарів* (Марко, Вовчок, 36); *Йому і всьому народу столиці бажалося побачити раба, який стинає друга* (Д.Павличко, 274). Проте, виражаючи стан бажальності, у якому перебуває особа, одноособове дієслово завжди реалізує не власне спрямованість цього стану на самого себе, а внутрішній стан суб'єкта. У цьому сенсі не можна говорити про тотожність згаданих модальних дієслів із зворотними, хоч їхня формальна схожість не викликає сумнівів, тому що в українській мові „зворотні дієслова утворюються від дієслів активного стану за допомогою постфікса *-ся*” [1, с. 64].

Крім того, у безособових бажальних конструкціях уживаються одноособові дієслова, які є пасивними за своєю природою та не мають постфікса *-ся*, що вказував би на їхню зворотність. Вони завжди „позначають лише стан, не формують особових протиставлень, а вживаються тільки в 3-й ос. однини” [6, с. 45]. До них належать **кортити, закортити, приспічити** (розм.) тощо: *Скортіло і мені... як той циган, так і я гадав собі: і треба брати, бо це другий візьме...* (Б.Лепкий, 260); *Ото приспічило... Заходьте, гості. Заходьте* (В.Шулаков, 19).

Деякі дієслова, що експлікують бажальність у безособових реченнях, є активними за своїм первинним значенням, не мають формальних виразників пасивності, проте у відповідних конструкціях, уживаючись у своєму переносному значенні, виражають пасивний стан, напр.: **горіти, свербіти** та ін. У безособовому використанні вони експлікують внутрішню стихійну схильність суб'єкта до чого-небудь, напр.: *Навіть, якщо аж свербіть відповісти, поміркуйте двічі* (В.Кухаренко, 178); *Добрині горіло ститати про Миколу, та не наважувався* (В.Малик, 21).

Головний член безособового речення виступає конститутивним компонентом пропозиції і семантико-синтаксичної структури речення. Оскільки бажальність експлікують модальні дієслова, а бажання людини – явище за своєю суттю суб'єктивне, то в безособових бажальних реченнях наявний і суб'єкт бажання, виражений давальним відмінком, напр.: *Ні рибалка, ні мисливець не можуть дати запевнень, що вони впіймають саме те, що вам хочеться, бо це від них не залежить* (П.Загребельний, 23). *Але треба було бачити, як вона здивовано піднімала свої густі брови, коли щось робилось не так, як хотілось їй* (В.Винниченко, 106). Проте вживання безособової реченнєвої конструкції вказує на те, що стан з'являється без активної участі суб'єкта та орієнтований на його пасивність. Тому ці конструкції мають відтінок пасивності, стану, у якому перебуває суб'єкт супроти своєї волі. Він є пасивним учасником дій, процесів чи носієм станів, що від нього не залежать, напр.: *Султанська мати вся в темних хутрах, вона може сидіти тут досхочу, а їй хочеться до грубки* (П.Загребельний, 71).

Оскільки суб'єкт бажання виражений давальним відмінком, то такі речення називають ще дативними, до яких прийнято зараховувати синтаксичні одиниці двох зразків: суб'єкт – предикат і суб'єкт – предикат – об'єкт. Об'єкт бажання в них експлікований родовим відмінком, напр.: *Зрештою, коли так тобі хочеться всюди правди – живи нею, але не тикай носа до інших* (М.Стельмах, 170). Модус у такому разі реалізують предикати, що „орієнтовані тільки на еґо-сферу (Е-сферу) та мають співвіднесеність в асертивному компоненті значення” [7, с. 16].

З огляду на це є підстави виокремити два типи безособових бажальних речень. До першого належать речення, у яких вираження стану посідає центральне місце, особа – носій стану не експлікований (*Щастя хочеться*), до другого – речення, що характеризуються експлікованим суб'єктом (*Мазуренко з насмішкою запитав, чого це мені так швидко захотілось комісарського портфеля* (В.Винниченко, 308).

Одноособові дієслова в ролі головного члена безособового речення можуть виражати різні відтінки бажальності/небажальності. Основними серед них є дієслова **хотітися, бажатися** та їхні префіксальні деривати **захотітися, забажатися, перехотітися, розхотітися, схотітися** та ін.: *Тобі що захотілося від бика молока, а від жука меду?* (В.Шулаков, 22); *Забажалося королеві чужее царство...* (Леся Українка, 261); *Дорогою зовсім перехотілося*

чаю... (В.Шевчук, 87); *Схотілося турецької розкоші...* (Б.Грінченко, 381); *Щось мені вже розхотілося тих полуниць... рибки б смаженої...* (Остап Вишня, 28).

Інші дієслова, експлікуючи в безособовій реченнєвій конструкції бажальну модальність, виражають різні відтінки оптативності, мають обмежені сфери вживання та реалізують значення бажання в поєднанні з іншими семами – наміру, очікування результату, спроби тощо.

Дієслово **жадатися** має значення „хотітися, бажатися”: *Не все так сталося, як жадалося* (Укр. присл., 272) [4, т. II, с. 501]. Проте воно експлікує марковане бажання, посилене внутрішніми потягами до його реалізації.

Одноособові дієслова можуть експлікувати також фазовість розвитку стану бажальності. Для позначення початку – власне виникнення бажання в суб'єкта – уживають такі лексичні одиниці, як **захотітися, забажатися, забажнутися, заманутися, забандюритися** тощо.

Для позначення „бажання що-небудь одержати, мати у своєму розпорядженні”, зумовлене потребами суб'єкта чи об'єктивною необхідністю, уживається дієслово **забажатися**: *Йому забажалося самотини* (М.Коцюбинський, 175) [4, т. III, с. 15]. У „Словнику української мови” зазначено, що дієслово **забажнутися** позначає „те саме, що забажатися” [4, т. III, с. 14–15]. *Ви можете і робити зі мною все, що вам забажеться. Але пам'ятайте, що я цього безчинства так не залишу* (П.Колесник, 365).

Безособові речення з дієсловом **заманутися** маркують сьогочасну, тимчасову чи принципову недосяжність мети бажання, проблематичність її досягнення, напр.: *Тому він пішов на острів, давши змогу Коростячці прочесати верболози, як їй заманеться* (В.Шевчук, 90), причому вони вживаються переважно в розмовному мовленні. Значення появи бажання, яке не було очікуваним у цій ситуації та зумовлене не потребою, а примхою суб'єкта, реалізує дієслово **забандюритися**, уживання якого маркує мовлення як фамільярне, напр.: *Не сина з нею поєднать, а забандюрилось старому самому в дурнях побувать* (Т.Шевченко, 437).

Ждатися, виражаючи головний член безособового речення, передає бажання, що пов'язане з відчуттям потреби, напр.: *Йосип, тільки кинув оком на своїх, зразу помітив, що не таку невістку ждалося батькові-матері, не таку сестру брату-братовій* (Панас Мирний, 50) [4, т. II, с. 516]. Дієслово **тягнути** у своєму переносному значенні виражає бажання суб'єкта до чого-небудь, до виконання певної дії, яке не пов'язане з його волевиявленням, напр.: *Мабуть, уже до старості дійшлося: На мемуари тягне день при дні* (М.Рильський, 67) [4, т. IX, с. 340].

Предикат безособового речення може містити частку **би(б)**, що надає йому значення ірреальної модальності та невизначеного синтаксичного часу. У такому разі темпоральність виражається контекстуально, відносячи часову семантику до теперішнього чи майбутнього часу до моменту мовлення: *Замість треба готувати на пташник. Там є пара хвостяк, та хотілося б якивидше...* (С.Добровольський, 215).

Експлікуючи бажальне значення, одноособові модальні дієслова можуть виступати граматичним і семантичним компонентом у структурі складеного головного члена безособового речення. Роль його основної частини виконує здебільшого інфінітив: *Чого їм, первенцям весни, захотілося зацвісти восени, чого їм не захотілося чекати свого туманного березня?* (М.Стельмах, 350) Тому такі синтаксичні одиниці деякі мовознавці детермінують як безособово-інфінітивні [3, с. 122; 2, с. 206–207; 9, с. 5–6]. Традиційно їх кваліфікують як безособові (одноособові) речення, головний член яких являє собою складений компонент – сполуку інфінітива та допоміжного модального дієслова. Проте ні традиційна, ні кваліфікація цих речень як безособово-інфінітивних видається неточною. Потребує адекватного вилучення зв'язок модального дієслова з інфінітивом. Річ у тім, що модальне дієслово бажальної семантики, крім граматичної та модифікаційної функції, які виконує допоміжне дієслово складеного присудка чи складеного головного члена односкладного речення, не зазнає цілковитої десемантизації, що уможливило його зв'язок із валентно зумовленим об'єктивним компонентом, який може виражати іменник конкретного значення або інфінітив, пор.: *Мені захотілося води і Мені захотілося пити*. Саме тому логічно кваліфікувати зв'язок одноособового дієслова бажальної семантики з інфінітивом як валентно зумовлений зв'язок дієслова з модально-об'єктивним компонентом у формі інфінітива. Якщо ж не акцентувати на бажально-об'єктивній валентності дієслів бажального значення, то їх можна вважати допоміжним граматичним і модифікаційним компонентом складеного головного члена односкладного речення, але таким, що має ще й послаблену бажально-об'єктивну валентність.

Головний член безособового речення є „носієм предикативності речення” [5, с. 615], тобто абсолютним виразником модальності і темпоральності, як і присудок. Так само він може зазнавати модальних модифікацій, якщо до його структури входить модальне дієслово. Оскільки модифікації зазнає складений головний член, то зміст речення набуває суттєвої модальної ознаки – оцінюється мовцем як бажаний/небажаний, його характерна риса зберігається. У такому разі для надання реченню бажальності використовують одноособові модальні дієслова із семою бажання як допоміжний компонент складеного головного члена, пор.: *Сміятись хочеться!* (І. Вільде, 59); *Й собі захотілося ратом розрветися й кинутися звідси геть...* (В.Шевчук, 165).

На відміну від використання їх як головного члена в безособовому реченні, де вони реалізують пасивне перебування особи – суб'єкта бажання – у відповідному стані, яким він не керує, у структурі складеного головного члена безособового речення вони виступають як допоміжний компонент, модальний модифікатор іншої дії/стану, виражених інфінітивом, реалізуючи насамперед свій потенціал оцінки. Одноособові модальні дієслова детермінують пропозицію як позитивну (бажану) чи негативну (небажану) для суб'єкта бажання з погляду мовця: – *Приятьель у мене один, і лишатися*

без нього *не хотілося*, хоч він, як на мій погляд, надто вже безпардонно використовував мою послужливість (В.Шевчук, 119); *А ще хотілося належно обдумати ситуацію: небуденна вона була!* (В.Шевчук, 113).

Основними рисами конструкцій із допоміжними модальними дієсловами бажальної семантики, на думку І. Ю. Шкіцької, є:

- 1) відсутність експлікованої співвіднесеності між суб'єктом та його потенційною дією;
- 2) наявність складеного головного члена безособового речення із допоміжним модальним дієсловом та інфінітивом бажальної семантики, що виступає здебільшого в постпозиції до неінфінітивного допоміжного компонента;
- 3) синкретичність: будучи безособовими, вони містять у своїй граматичній основі обов'язковий інфінітив. Тому в лінгвістичній літературі їх називають терміном „безособово-інфінітивні” [9, с. 4].

Семантико-синтаксичне відношення між інфінітивом і модальним дієсловом із бажальним значенням в безособових реченнях, на думку деяких дослідників, є комплетивним. Інфінітив з формального боку є залежним компонентом, а із семантичного – головним: він відтворює диктумний зміст, а модальне допоміжне дієслово – його модальний супровід. Відповідно оптативні дієслова формально головні, але не суттєві для змісту речення, оскільки не формують його диктумний зміст [9, с. 4].

Специфіка семантико-синтаксичних відношень між інфінітивом та модальним дієсловом формує склад предикативного центра. Інфінітивний компонент є обов'язковим для утворення речення як повноцінної функціональної форми. Спільним компонентом усіх різновидів безособових речень є інфінітив будь-якого лексичного значення. Позиції елементів предикативного центра аналізованих конструкцій є фіксованими: інфінітив виступає в постпозиції до неінфінітивного компонента. Уживання інфінітива перед модальним модифікатором має стилістичний характер: *Господи! Глянь, як їм гуляти хочеться* (В.Шулаков, 43). Неінфінітивні компоненти граматичної основи безособових конструкцій слугують для вираження граматичного (предикативного) та суб'єктивно-модального значень речення.

Названі вище ознаки безособових речень – препозиція модального модифікатора головного члена, його акцентованість, експресія висловлення, уживання дієслівних форм недоконаного виду – забезпечують вираження в структурі стверджувального висловлення суб'єктивно-модального значення небажаності та непотрібності. Зокрема, І. Ю. Шкіцька зазначає, що „значення небажаності дії виражають стверджувальні дієслівні безособово-інфінітивні конструкції з безособовими дієсловами **хотіти**, **бракувати**, які знаходяться в препозиції щодо інших складових предикативного мінімуму” [8, с. 112].

У безособових реченнях бажальну модальність есплікує одноособове дієслово **хотітися**, ужите в ролі допоміжного модального модифікатора складеного головного члена, пор.: *Хочеться де-небудь голову приклонити і спати, хоч годину, хоч дві, щоб забути про все, щоб нових сил набрати, а там хай буде, що хоче, – раз мати родила* (Б.Лепкий, 342). У „Словнику української мови“ подано таке його значення: „відчуватися як потреба, бажання, прагнення” [4, т. XI, с. 133], напр.: *Хочеться впасти на землю і нігтями до крові здирати з носа й чола ті погані, зухвалі веснянки* (І. Вільде, 27); *І хочеться всю землю обійняти, і йти шукать нечуваних пригод* (В.Симоненко, 149).

Дієслово **хотітися** та його похідні **захотітися**, **схотітися** тощо можуть модифікувати стан бажаності чи передавати різні його фазові моменти: *Йому захотілося подумати на самоті* (П.Загребельний, 45).

У безособових конструкціях із бажальним значенням функцію допоміжного модального модифікатора складеного головного члена виконують дієслова **бажатися** (*Кайдашисі дуже бажалось на старість полежати та одпочити* (І.Нечуй-Левицький, 323) та **підмивати** (в безособовій позиції в переносному значенні позначає „надзвичайно велике бажання що-небудь робити”) (*Їй так і підмиває говорити!* (Панас Мирний, 224) [4, т. VI, с. 456].

Отже, для безособових речень характерна лексико-граматична експлікація бажальної модальності, суть якої полягає у використанні насамперед модальних одноособових дієслів бажальної семантики в ролі їхнього головного члена. Домінанту цих дієслів становлять ті, для яких бажальне значення є прямим лексичним значенням: *хочеться* (*хотілося*, *хотітиметься*), *схотілося* (*схочеться*), *захотілося* (*захочеться*), *бажається* (*бажалось*, *бажатиметься*), *забажалось* (*забажається*), *забагнулося*, *заманулося*, *забандюрилося*, *жадається* (*жадалось*), *жадалось* та ін. Лише кілька особових дієслів, належних до різних лексико-семантичних груп, може вживатися як одноособові, для яких модальне бажальне значення є переносним *кортить* (*кортіло*, *кортітиме*), *закортить* (*закортіло*), *приспичить* (*приспичило*), *тягне* (*тягло*, *тягтиме*), *горить* (*горіло*, *горітиме*), *свербить* (*свербіло*, *свербітиме*) та ін.

Значно вужче коло із згаданих одноособових модальних дієслів експлікує свою бажальну семантику як допоміжний компонент складеного головного члена безособового речення. Серед них – *хочеться* (*хотілося*, *хотітиметься*), *захотілося* (*захочеться*), *схотілося* (*схочеться*), *бажається* (*бажалось*, *бажатиметься*). Специфіка їхнього вживання полягає у зв'язку із залежним інфінітивом, що виконує роль основної частини складеного головного члена безособового речення: модальне допоміжне дієслово семантично модифікує і граматично оформляє інфінітив, зумовлений бажально-об'єктною валентністю, цього допоміжного дієслова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко С.Я. Українська мова : короткий словник лінгвістичних термінів / Єрмоленко С.Я., Бибиц С.П., Тодор О.Г. – К.: Либідь, 2001. – 222 с.
2. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Морфологія / Загнітко А.П. – Донецьк: Дон ДУ, 2001. – 662 с.
3. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. пос. / Каранська М.У. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
4. Словник української мови: В 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1971. – Т. II – 550 с.; 1972. – Т. III. – 741 с.; 1975. – Т. VI. – 832 с.; 1978. – Т. IX. – 917 с.; 1980. – Т. XI. – 700 с.
5. Современный русский язык: Учеб. для филол. спец. ун-тов / В.А. Белошапкова, Е.А. Брызгунова, Е.А. Земская и др. – М.: Высшая школа, 1989. – 800 с.
6. Українська мова: Енциклопедія / [Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.] – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
7. Шинкарук В.Д. Модусно-диктумна співвіднесеність у реченнєвій структурі / Шинкарук В.Д. // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Випуск 34. – Ч. I. – Львів, 2004. – С. 11–18.

8. Шкіцька І. Ю. Виразження заперечних модальних значень у структурі стверджувальних безособово-інфінітивних речень / Шкіцька І. Ю. // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – №79. – С. 111–113.
9. Шкіцька І. Ю. Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень у структурі сучасної української мови. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова”/ Шкіцька І. Ю. – Х., 2005. – 19 с.

The article represents the analysis of optative modality realization by the semantics of the single-person verbs in the impersonal (single-person) sentences, explanation of the differences in usage of such verbs in the role of the primary member of the sentence and secondary semantic-grammatical component of the composed primary member of the simple sentence.

Key words: impersonal (single-person) sentence, single-person singular modal verbs of wishing semantics, primary member of simple sentence, composed primary member of the simple sentence, optative modality.

М. П. Сулима

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ЧАСУ В ГРАМОТАХ XIV-XV СТ.

У статті проаналізовано структурно-семантичні особливості складнопідрядних речень з підрядними часовими в грамотах XIV-XV ст., з'ясовано особливості функціонування гіпотактичних сполучників і співвідносних слів.

Ключові слова: складнопідрядне речення, підрядне часове речення, сполучники підрядності, співвідносні слова.

Пам'ятки юридично-ділового стилю XIV-XV ст. містять багатий матеріал для дослідження історії української мови. У цей період писемна мова, продовжуючи попередню традицію, ґрунтуючись на ній, все більше позбувається впливу церковнослов'янської і набуває рис народної розмовної мови. Як зазначав І. Огієнко, в основі цієї «нової літературної мови лежить, звичайно, давня церковнослов'янська мова, але вже з великою домішкою живої української мови та з домішкою (менше) мови білоруської» [13, 90].

Пам'ятки XIV-XV ст. являють собою переважно тексти офіційно-ділового стилю. Це пов'язано з перебуванням українських земель у складі Великого Князівства Литовського, де ця мова виконувала функції урядової мови і в якій «переплавилися елементи давньоруської, церковнослов'янської та народно-розмовних української та білоруської мов», і яка зазнавала впливів «з боку латинської й давньочеської літературних та польської розмовної мови» [9, 39]. На думку окремих дослідників, чеський вплив був більшим, ніж польський, оскільки чеська актова мова остаточно склалася вже в кінці XIII ст. [21, 19], а в Польщі на той час панувала латина. Чеський дослідник Й. Мацурек, зокрема, вважав, що латинсько-польська не могла бути взірцем для українських писарів через свою чужорідність, хоча й була їм відомою, тому не можна говорити про вплив чеської на староукраїнську лише за посередництва польської, бо вплив був і безпосереднім [22, 166]. А оскільки чеська актова мова сформувалася раніше, то є підстави стверджувати, що саме вона могла служити взірцем для писарів староукраїнських грамот, так само як і для польських, що й підтверджується численними аналогіями, зокрема ідентичними мовними формулами у грамотах обох мов [Там само, 175].

Виконання мовою державної функції забезпечувало її повноцінне функціонування, а разом з тим вимагало унормування, уніфікації. На думку М. Жовтобрюха, вже на той час староукраїнська мова мала наддіалектні риси, оскільки характеризувалася певною спільністю фонетичної системи, морфологічної та синтаксичної будови [7, 64]. Діалектні відмінності мови грамот зазначеного періоду можна виявити більшою мірою на фонетичному рівні, і значно менше їх на рівні граматики. Чіткість і однозначність, яких вимагали стиль і призначення грамот, сприяли уніфікації мови, тому вона «становить цілковито стандартизований тип писемно-літературної мови» [5, 7].

Ділова мова XIV-XV ст. була об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних мовознавців – В. Ярошенка, Л. Гумецької, М. Жовтобрюха, Л. Деже, В. Дем'янчука, С. Бевзенка, В. Русанівського, Л. Ажнок. Проте синтаксис українських грамот XIV-XV ст. залишається найменш вивченим. І хоча в окремих працях аналізуються складнопідрядні речення, зокрема, вживанню сполучників у грамотах присвячені статті Л. Гумецької, оглядові складнопідрядного речення – статті Л. Деже, відсутність спеціальних розвідок, що стосувалися б саме часових складнопідрядних речень, зумовила вибір теми дослідження.

Метою статті є аналіз структури складнопідрядних речень часу в грамотах XIV-XV ст., семантичних відношень між головною і підрядною частинами, зумовлених як використанням сполучникових і співвідносних засобів поєднання частин, так і співвідношенням вищо-часових форм дієслів-присудків.

У досліджуваних грамотах складнопідрядні речення часу представлені конструкціями зі сполучниками **коли**, **как**, **яко**, **доколи**, **єгда**, **только**, **догде**, **поки**, наприклад: а **коли** имоу(т) коупити татарський това(р) оу инь(х) трьго(х) наши(х) а **вни** имоу(т) тамь давати где коупл(т) **ѡ**(т) гривны два гроши (Рус., 1460, 111); а другую семьдесятъ золотыхъ мають намъ дати на светого **іана** день **какъ** годъ вы(и)детъ (1489, 47); тако долго держати. **докла** мы. а любо **дѣти**. наши. заплатимы. имъ, тыхъ **ѡ**дину тыся **Ѹ**ю рублевъ **фразьского** серебра (Р., 1411, 77).

Найпоширенішим сполучником в аналізованих текстах виступає сполучник **коли**, який є прислівником займенникового походження з коренем *ко- і суфіксальним елементом -л- [3, 47], що вживався також і в умовних складнопідрядних реченнях. У грамотах XIV-XV ст. цей сполучник використовувався замість старослов'янського **єгда**, що на той час уже виходить з активного вжитку. Сполучник **коли** виражав найзагальніші часові значення. Значення сполучника **коли** – це «невизначено загальна вказівка на певне часове співвідношення дій головного і підрядного» [15,